

SISUKORD

Sissejuhatuseks	6		
1. Kirjanduse mõistetavus: Oskar Luts ja Andrus Kivirähk	8	21. Kirjandus kui stiil: Céline'i pärand	64
2. Rühmitused ja isiksused Eesti kirjanduses: Noor-Eesti. Suits ja Tuglas	11	22. Kirjaniku looming ja isik: Federico García Lorca	66
3. Rühmitused ja isiksused Eesti kirjanduses: Siuru ning Under. Arbujad ning Alver ja Talvik	14	23. Romaan kui sümfoonia IV: tulised vaidlused Thomas Manni Völumäel	69
4. Vabavärsi ajalugu I: futuristid Marinetti ja Majakovski	18	24. Kirjandus ja Auschwitz: Czesław Miłosz	71
5. Vabavärsi ajalugu II: modernismi tipp hetk ja T. S. Eliot	20	25. Kirjandus ja ebaõiglus: George Orwelli näide	74
6. Sürrealism Euroopas ja Eestis: Ilmar Laaban	23	26. Kirjandus ja ebaõiglus: Nabokovi näide	76
7. Romaan kui sümfoonia I: Marcel Proust ja taasleitud aeg	26	27. Modernism ja postmodernism: John Fowlesi näide	78
8. Romaan kui sümfoonia II: Tammsaare tõde ja õigus	28	28. Värvikad poeedid ühiskondlikus halluses: Alliksaar ja Viiding	80
9. Odüsseia kestab: Toomas Nipernaadi	31	29. Kuldsete kuuekümnendate kassetid: Kaplinski ja Runnel	83
10. Naisvaatepunkt: Virginia Woolfi pärand	34	30. Ühiskondlik modernism ENSVs: Arvo Valtoni novellid	86
11. Mis on naisluule? Anna Ahmatova ja Sylvia Plath	36	31. Psühholoogiline modernism ENSVs: Vahing ja Unt	89
12. Kadunud põlvkond: Hemingway ja Fitzgerald	39	32. Eesti ja maailm: Sergei Dovlatov	92
13. Gogoli pärand: Bulgakov, Harms, Jerofejev	42	33. Eesti ajalugu eesti romaanis: Kross ja Traat	94
14. Dostojevski pärand: Pasternaki „Doktor Živago“	46	34. Maailma ajalugu Soome kirjanduses: Mika Waltari	97
15. Eesti kirjandus maailma peal: Ristikivi näide	48	35. Inimsuhted rambivalguses: Strindbergist Bergmanini	99
16. Romaan kui sümfoonia III: James Joyce'i üks päev ja tuhat lehekülge	51	36. Ulmekirjanduse üha suurem roll	104
17. Indiviid ja maailm: Kafka	54	37. Maailmajao-suurune kirjandus: maagiline realism	107
18. Indiviid ja maailm: Eksistentsialism	56	38. Postkolonialistlik kirjandus: Uue Maailma ähvardus	109
19. Absurditeater: Beckett	59	39. Kirjanduse Paabeli raamatukogus I: Umberto Eco „Roosi nimi“	112
20. Indiviid ja maailm: biitnikud	62	40. Kirjanduse Paabeli raamatukogus II: Jorge Luis Borges	115
		Lugemiseks	118
		Kirjandust arvudes	152
		Sõnaseletusi	170
		Kasutatud allikad	175

HEA ÕPIKU KASUTAJA!

Käesoleva õpiku metoodiline lähene-mine on väga lihtne, tõukudes seisukohast, et kirjanduse keskmes on lugu. Kirjandus pole mingi imeasi, vaid üks inimlik viis oma olemasolu kirjeldada ja seda endale jutustada. Loomulikult on kirjanduse mõtestamisel oluline teada ka ajaloolist tausta, kirjanduslugu, ja siinnegi raamat püüab – nagu õpikule kohane – heita pilku kirjandusloo ühele äärmiselt kirevale ja huvitavale lõigule. Kuid mitte ainult.

Õpikut kirjutades lähtusin kahest impul-sist, mis asetusid justkui kaalukaussidele. Esimest neist võiks nimetada **valgustus-likuks** – vajaduseks rääkida kirjandusest kui erinevate hoovuste, ideede, stiilide ja mui-dugi isiksuste ehk kirjanike ajaloost; sellest, kuidas ideed ja mõjud üksteisega põrkuvad või üksteisest välja kasvavad. Valgustusliku algeta pole võimalik üht õpikut ettegi kju-

tada. Aga vähemalt sama oluline tundus mulle teine, **humanistlik** impulss. See võimaldab kõikvõimaliku andmestiku ja kronoloogia varjus või kõrval esitada küsimuse: mida mingi teos mulle ütleb? Mida ta ütleb minu, minu lähedaste ja mulle võõraste elu kohta? Kuhu ta mind juhib või paiskab? Kuidas ta mind muuta tahab? Mida räägib ta mulle neist asjadest, mis mind teiste inimestega ühendavad – vajadusest olla mõistetav, olla kellegi lähedal ning hirmust üksi jääda ja ära kaduda? Kuidas õpetab ta mind ennast ja maailma mitte liiga kergelt, aga ka mitte liiga tõsiselt võtma?

Just seetõttu, et siinse õpiku kaalukausid on õrnalt, aga siiski tajutatavalt kaldu humanistliku lähenemisviisi poole, leiab siit faktide ja kronoloogia kõrvalt ka üsna mitu varjamatult isiklikku seisukohta ja nägemust. Miks? Sest vastupidiselt valgustuslikule ajendile, mis peab alati arvestama kirjan-dusliku kaanoniga, on humanistlikus vaatepunktis vähem nõudlikkust. Nii mõnigi üksikteosele keskenduv peatükk sai kirjutatud, lähtudes sellest, et autori vaatepunkt ei kutsuks teost ainult lugema, vaid pakutud vaatepunkti enda üle mõtisklema.

Siin õpikus on mõtteid, millega mitte ainult ei saa, vaid tulebki vaielda. Seda on oodatud tegema nii õpetajad kui ka õpilased. Teie suuremale osa-lusele on suunatud ka tööülesanded, mis tähendab, et õpiku peatükk ei ole mõeldud pelgalt teadmiste ammutamiseks, vaid pigem neist tõukumiseks, iseseisvaks tööks, lisateadmiste otsimiseks ja õpikuteemade mõtestamiseks oma arusaamadest ja teadmistest lähtuvalt.

Selline lahendus rajaneb mu veendumusel, et hea kirjandus on oma ole-muselt erinevate vaatepunktide maailm. Kirjandus võikski meile õpetada, et maailm on alati meie kujutlustest keerulisem ning musta ja valge vahel on lugematul hulgal pooltoone. Samas see ei tähenda, et must ja valge poleks olulised. Niisiis saab head raamatut lugeda mitmeti, nii nagu elu ennast saab näha ja elada mitmeti. Teosed on seosed. Ja mida need seosed meile näita-vad? Paljusid asju, aga kõigepealt muidugi seda, et inimesed on samal ajal üksteisest täiesti erinevad ja üksteisega hämmastavalt sarnased.

Head seoste avastamist!

JAN KAUS

Abiks õpiku kasutamisel

„20. sajandi kirjanduse“ õpiku üks eesmärke on suunata õpilast ise mõtlema ja ise avastama. Seetõttu tuginevad nii mõnedki õpikuülesanded interneti-materjalidele. Töö lihtsustamiseks on neile ülesannetele lisatud ruutkood. Peale selle on iga peatüki lõppu koondatud lisamaterjalide loend. Mõned viited on mõeldud õpilasele tunnis uurimiseks-tutvumiseks, seega on nei-legi viidetele lisatud ruutkood. Samas on õpikus viiteid, mida õpetaja saab kasutada tunni mitmekesistamiseks. Õpetaja töö hõlbustamiseks oleme koondanud kõikide lisamaterjalide lingid kirjastus Mauruse veebilehele õpiku-tutvustuse juurde.

1 KIRJANDUSE MÕISTETAVUS: Oskar Luts ja Andrus Kivirähk

Kuidas kirjeldada kirjandust? Üks võimalus on tõmmata paralleel demokraatiaga. Võrreldes teiste loominguliste tegevustega on kirjandus väga demokraatlik ja avatud. Kui kunsti tegemiseks, muusitseerimiseks või teatrilaval esinemiseks on vaja erioskusi, mis tähendab vastava eriala omandamist, tehnilise võimekuse viimistlemist, siis kirjandus on palju vabam. Eestis eksisteerib Kunstiakadeemia ja Muusikaakadeemia, aga Kirjandusakadeemiat mitte. Igaüks, kes oskab lugeda ja kirjutada, võib proovida kätt ka ilukirjandusega ning tal on palju suurem võimalus enda loomingule vastukaja leida kui näitlejana, kel puudub teatriharidus.

Kirjanduses on nagu igal pool mujalgi – mõnel kirjanikul ja raamatul läheb paremini kui teisel. Laias laastus võib väita, et on kirjanikke, keda armastavad asjatundjad, näiteks kriitikud või kirjandusteadlased, aga kellega laiem publik mõnikord kontakti ei leia. On ka vastupidi – kirjanikud, kelle raamatuid loetakse palju ja pidevalt, aga keda kirjanduskriitika või -teadus niisama kõrgelt ei hinda.

Kuid mõned kirjanikud on sellised, keda armastab nii suurem lugejaskond kui ka tunnustavad eriala asjatundjad; kes on laiemalt mõistetavad, seades sedasi paika teatud ideaali: kirjandus, mis on samaaegselt nii kõnekas kui ka lihtsalt mõistetav. Mõnikord tunnustatakse selliseid autoreid koguni nii suure mastaabis, et neid saab kutsuda **rahvakirjanikeks**. Eesti kirjandusloost leiame ühe ideaalse rahvakirjaniku nii 20. sajandi algusest kui ka lõpust. Need on **Oskar Luts** (1887–1953) ja **Andrus Kivirähk** (1970). Loomulikult pole nad ainsad autorid, kelle kohta annab rahvakirjaniku nimetust kasutada. Nendeks saab nimetada kõigepealt muidugi A. H. Tammsaaret ja Eduard Vildet, kelle olulisus on samamoodi meie rahvuslikku mällu talletunud. Pisut provotseerivalt võib väita, et filosoofilise Tammsaare ja mitmekülgse Vilde olulisust teadvustatakse mõnevõrra rohkem, kui seda realselt järele proovitakse.

Kas on miski, mis ühendab Oskar Lutsu ja Andrus Kivirähki üle neid lahutatavate aastate? Mis teeb kirjanikust tõelise rahvakirjaniku?

Rahvakirjanikud **Oskar Luts** ja **Andrus Kivirähk**. Mõlemat kirjanikku ühendab humoorikas kirjutamisstiil, oskus luua värvikaid karaktereid ja olla edukas eri kirjandusžanrites. Mõlemad kirjanikud on kirjutanud lastejutte, olnud edukad nii proosa- kui ka näitekirjanikuna.

Esiteks. Rahvakirjaniku raamatud on sedavõrd populaarsed, et nendes esinevad tegelaskujud hakkavad elama täiesti oma elu. Omal moel väljuvad nad raamatu-kaante vahelt ning neist räägitakse justkui päriselt elavatest inimestest. Nad on suuremad mitte ainult elust, vaid ka kirjandusest. Nad hakkavad esindama teatud kindlat elutunnetust, teatud inimtüüpi. Oskar Lutsu **Palamuse-lood** on selliseid karaktereid täis. Arno Tali kehastab tundlikkust ja melanhooliat, Joosep Toots elurõõmsat ettevõtlikkust, Jorh Aadniel Kiir inimlikke pahesid eesotsas kadeduse ja valelikkusega, Raja Teele naiseliku võlu, mis köidab mehi samapalju, kui neid vaevab või eksitab, Tõnisson kehastab maamehelikku jonnit. Andrus Kivirähk aga mõtles eelmise sajandi lõpul välja **Ivan Orava**, toriseva eesti mehe, vana vabadusvõitleja ja möödunud idealiseeriva rahvuslase – jällegi inimtüübi, kellesarnaseid on igaüks oma elus kohanud. Rääkimata romaani „**Rehepapp**” nimitegelasest, kelle hoiak ja eluvaade arvatakse olevat lausa rahvuslikult kõnekad ning kelle karakter on andnud juba varem eesti keeles eksisteerinud sõnale uue tähenduse.

Ivan Orav (1.9.1908–9.6.2009) ilmus esmakordselt lugeja ette 1992. aastal Päevalehe huumorirubriigis ja viimast korda 2009. aastal samuti Päevalehes, kus tema looja Andrus Kivirähk avaldas teate kuulsalt vabadusvõitleja lahkumisest. Kuigi alguses lõi Kivirähk kirjandusliku karakteri, hakkas see tegelaskuju oma elu elama näitleja kehastuses. Nimelt lavastati 1994.–1995. aastal teleseriaal „Vabariigi valvur”, kus Ivan Oravat kehastas Andrus Vaarik. Pärast seda on valminud veel mitu telelavastust, lisaks on Ivan Oravat kohatud nii mõnelgi populaarsel seltskonnaüritusel.

Pildil Ivan Orav esinemas „Kuldse Trio” kontserdil.

Teiseks. Rahvakirjaniku rahvalähedus ja populaarsus põhineb lihtsatel asjadel. Näiteks oskab rahvakirjanik olla humoorikas, inimesi naerma ajada. Joosep Tootsi sekeldused ja Jorh Aadnieli äpardused nii koolis kui ka täiskasvanupõlves on niivõrd meelde jäävad, et võivad otsapidi igapäevases keelekasutuses välja lüüa. Omamoodi kõnekas on fakt, et kui näiteks Eduard Vilde või A. H. Tammsaare nimelisi preemiaid antakse igal aastal kirjandusteostele, siis tänapäeval kannab Eesti kõige olulisem huumoripreemia Oskar Lutsu nime. Paljuütlev on seegi, et 1994. aastal pälvis selle preemia Andrus Kivirähk. Ivan Orav võimaldas Kivirähkil

harrastada musta huumorit – teha Eesti lähiajaloo valusate ja ülevate sündmuste arvel pööraselt häbemamat nalja.

Kuna rahvakirjanike looming on tänu eriti selgepiirilistele karakteritele ja naljasoonele kergelt loetav ja paljudele mõistetav, sobivad nad ideaalseks sissejuhatuseks kirjanduse mõõtmatusse maailma, selle mõistmisse ja mõistetavusse.

Ülesandeid

1. Nimeta nähtusi teistest kultuurisfääridest, mida võiks võrrelda rahvakirjanike fenomeniga. Leia ühiseid tunnuseid. Põhjenda.
2. Millise kirjandusliku karakteriga O. Lutsu loomingust on sul kõige kergem samastuda? Kirjuta „Kevade“ tegelase ja enda võrdlev analüüs.
3. Millisesse kirjandusloo perioodi kuulub O. Lutsu looming? Kes olid ta tähtsamad kaasaegsed autorid?
4. Võrdle O. Lutsu memuaristikat mõne tänapäeva autori elulooraamatuga. Milliseid erinevusi märkad?
5. Leia põhjendusi kivirähkilikule vaatenurgale ajaloo või folkloorsete allikate tõlgendamisel (võta aluseks näiteks „Ivan Orava mälestused“, „Rehepapp“ vm teos).
6. Mida tähendab sõna *rehepapp*?
 - Uuri internetist, millises kontekstis seda sõna kasutatakse.
 - Kuivõrd see kontekst haakub romaani „Rehepapp“ nimitelga?

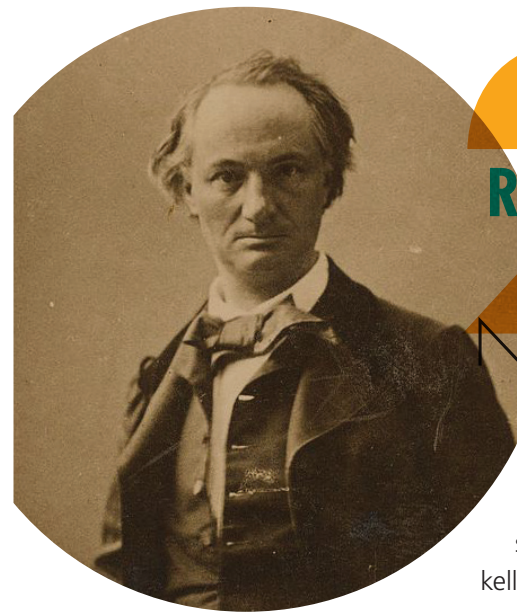
Lisamaterjale

Tartu Linnaraamatukogu kirjandusveeb. Uuri, mida on kirjutatud Oskar Lutsu kohta.¹

Youtube. Vaata Mart Juure ja Andrus Kivirähki vestlust raamatu „Maailma otsas. Pildikesi heade inimeste elust“ esitlusel.²

ERRi arhiiv. Kuula Oskar Lutsu vestlust ajakirjanik Karin Raskiga (8.11.1947).

ERRi arhiiv. Vaata lühinäidendit „Meri ja Orav“.

RÜHMITUSED JA ISIKUSED EESTI KIRJANDUSES:

Noor-Eesti. Suits ja Tuglas

Eesti 20. sajandi esimese poole kirjandusele, aga eriti luulele avaldas sügavat mõju **sümbolism**, iseäranis just selle prantsuse versioon eesotsas **Charles Baudelaire**'iga (1821–1867), kelle luulekogu „Kurja lilled“ (1857) peetakse sümbolistliku kirjanduse nurgakiviks. Sümbolism vastandub realismi ja naturalismi tegelikkuse ilustamata kirjeldamisele, asetades esikohale inimvaimu siseelu ja kujutlusvõime ning sedakaudu keele, mis on tulvil vihjeid, mitmetimõistetavust ja metafoore. Sümbolistid järgisid 19. sajandi ühe olulisema teoretiku Théophile Gautier' motot *kunst kunsti pärast*. Sümbolism esindas suunda, mis seisis vastu lihtsatele seletustele ja asjaolude kiretule postuleerimisele. Oluline ei olnud kirjeldada objekte, vaid nende mõju. Sümbolismis on tunnetus tegelikkusest olulisem.

Mõjukas prantsuse kirjanik **Charles Baudelaire** tõi luulesse üksinduse, kõdunemise, dekadentsi ja lootusetuse teemad. Tema peateos „Kurja lilled“ põhjustas alguses skandaali, kuus luuletust keelati põhjusel, et need solvavat ühiskondlikku moraalitunnet.

Félix Nadari foto, 1. jaanuar 1855.

Sümbolism polnud muidugi ainus kirjanduslik suund, mis avaldas 20. sajandi alguse eesti kirjandusele mõju. Kuid kui 1905. aastal ilmus esimene **Noor-Eesti** album, sisaldas see Johannes Aaviku esseed Baudelaire'ist. See oli osa Noor-Eesti programmist uuendada eesti kirjandust ja varasemast distantseeruda.

Noor-Eesti esimese albumi kuulsaima lause autor on luuletaja **Gustav Suits** (1883–1956): „Olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks!“ Selles lauses ilmnevad hästi Noor-Eesti tegevuses põimunud kolm taotlust: rahvuslik, euroopalik ja individuaalne.

Gustav Suits kuulus nende eestlaste põlvkonda, kel avanes esmarkordselt võimalus õppida Eestist väljaspool. Suits sai hariduse Tartu ja ka Helsingi ülikoolist. Gustav Suits on kirjandusloos tuntud eelkõige rühmituse Noor-Eesti vaimse juhina ja luuletajana, kuid ta töötas palju aastaid Tartu ülikoolis eesti ja üldise kirjandusloo õppejõuna, hiljem ka professorina. 1944. aastal emigreerus Suits Rootsi, ta on maetud Stockholmi metsakalmistule.

Pildil Gustav Suits üliõpilasena 1907. või 1908. aastal.

August Gailit on kirjutanud novelle, romaane ja följetone. Oli kirjandusliku rühmituse Siuru liige, paar aastat töötas Vanemuise direktorina. 1944. aastal põgenes Gailit koos oma perekonnaga Rootsi.

On huvitav, et kõik nimetatud arhetüüpsed motiivid on olemas ka ühes eesti kirjandusloo kõige põnevamas romaanis, milleks on **August Gailiti** (1891–1960) „**Toomas Nipernaadi**“ (1928). Raamatut kannab rännaku motiiv – lugu algab kevadise jääminekuga jõel, mida pidi saabub parvega ka loo peategelane, ning lõppeb lumega kaetud nukras mereäärses hurtsikus. Vastupidiselt Odysseusele ei ihka Nipernaadi koju, tema kodu ongi teelolek ise, Nipernaadi rännakut ei suuna sund koju jõuda, vaid liikumise vabadus. Nipernaadiliku odüsseia eesmärk pole lõppeda, vaid kesta, olla pidevalt teel – Nipernaadi nimetab ennast rändlinnuks.

Samuti ei saada „Toomas Nipernaadis“ mööda armastusest. Gailiti kuulsaim kangelane on süüdimatu võrgutaja, kodukootud Don Juan, kes oskab ajada tõelist mesijuttu, avaldades ühest kohast teise liikudes (ja sageli põgenedes) mitmele naisele armastust. Tema armastusavaldused trotsivad samuti olusid, aga hoopis teises mõttes kui Shakespeare'i „Romeos ja Julias“. Nipernaadi jaoks pole armastuse avaldamine mitte eesmärk, vaid vahend, mille abil saab unustada valitsevad olud ja tekitada palja jutuvestmisega ahvatlevaid kujutluspilte ja unenäolisi unistusi. Nipernaadi fantaasialend on nagu nakkushaigus, millest ta ei suuda ega soovigi paraneda. Kui Nipernaadi hakkab rääkima, jutustab ta ennast ekstaasi. Tema liialdused ja hooplemised, aga ka nakatavad luulud avaldavad mõju, sest Nipernaadi oskab väga hästi kasutada ära inimeste igatsust millegi parema järele. Vana rändur paneb inimesi tundma igatsust kohtade järele, millest Nipernaadi jutustab ning kus kõik on teisiti. Need kohad aga asuvad ainult Nipernaadi juttudes, väljaspool reaalsust, mis libiseb alati eest, mis asub alati silmapiiril, „metsade taga“. Nipernaadi armutootused on tulvil lubadusi, millel pole mingit tõepõhja all.

„ ... Tõesti, siin pole pettust ega lummutust, olen üsna õieti arvanud, seal seisab mu talu, seal – nende metsade taga!“ (August Gailit „Toomas Nipernaadi“)

Kaader filmist „Nipernaadi“. Toomas Nipernaadi – Tõnu Kark, Kati – Vilma Luik.

Seetõttu on olusid trotsiva armastuse temaatika „Toomas Nipernaadis“ tugevalt seotud maski motiiviga. Nipernaadi esineb romaanis lugematutes rollides – küll nimetab ta ennast sookuivatajaks, kaluriks, muinasteadlaseks, rätsepaks, miljonäriks, köstriks, mõisahärraks, madruseks, seejärel kohe kapteniks, siis jälle madruseks. Lugeja ei saagi teada, mida Nipernaadi tegelikult teeb, millega ta talvel linnas raha teenib. Jääb ainult õhulosside ehitaja maskiball. Jääb joovastav võimutunne sellest, et inimesed õhulossidesse uskuma hakkavad. Jäävad kärsitus ja vihastamine, kui keegi õhulossi laiali puhub. Kui rännumehe üks võrgutatavaid, Maret Vaa, hakkab rääkima, kuidas ta ootab, et meri uhuks rannale pärleid, ajab see Nipernaadi närvi, kuigi ta on varem ühele teisele tüdrukule lubanud tõemeeli hakata jõesuudmes pärleid kaevandama. „Kas ma pole sulle küllalt kinnitanud: meri ei uhu iialgi pärle kaldale!“ ütleb Nipernaadi Maret Vaale. Nii illustreerib Gailit ironiliselt ideed, et tavaliselt nähakse teise silmas pindu, aga palki enda silmas mitte.

Sel moel räägib „Toomas Nipernaadi“ tabavalt reaalsuse ja tegelikkuse vastuolust. Kas unistused on õnn või õnnetus? Ühelt poolt saab öelda, et elu oleks vaesem ilma unistusteta, olgu need siis kuitahes ebarealistlikud. Teisalt aga vahetab Nipernaadi unistusi nagu särke ning unistused ilma kestvuseta pole samuti midagi väärt. Unistusi ei saa pillutada ega pillata.

Ülesandeid

1. Analüüsi Nipernaadi Ellole peetud monoloogi (vt õpikukatkendit lk 122–123).
2. Sõnasta lihtlausena Nipernaadi sõnum Ellole.
3. Iseloomusta Nipernaadi positsiooni maailma kireva varanduse suhtes.
4. Analüüsi Nipernaadi: kas tegu on muutuva või muutumatu tegelasega? Põhjenda.
5. Loe läbi Artur Alliksaare luuletus „Navi-gaatorid“.
 - Leia luuletuses nimetatud rännaku ohud ja raskused, päralejõudmise võimalused, autori suhtumine teeleminekusse.
 - Kas selle Alliksaare luuletuse võinuks kirjutada Nipernaadi või on ta mõtte-laad sootuks teistsugune?
6. Põhjenda Ernst Enno luuletuse „Rändaja õhtulaul“ kasutamist Kaljo Kiisa filmis „Nipernaadi“ – kirjuta Gailiti romaani ja Enno luuletuse võrdlev analüüs.

Lisamaterjale

ERRi arhiiv. Kuula kuuldemängu romaani „Toomas Nipernaadi“ novelli „Seeba kuninganna“ ainetel.¹

ERRi arhiiv. Kuula kirjandusteoreetilist arutlust August Gailiti „Toomas Nipernaadi“ üle kirjandussaates „Tekstiluu“.

Youtube. Kuula „Toomas Nipernaadi“ filmile tehtud Anne Maasiku muusikapala „Rändaja õhtulaul“.

VÄRVIKAD POEEDID ÜHISKONDLIKUS HALLUSES:

Alliksaar ja Viiding

Nagu siinsestki õpikust selgunud, ei saa 20. sajandi eesti luuleloos üle ega ümber kirjanduslikest rühmitustest ja muudest üksikute autorite koon- dumistest. Suur osa olulistest eesti luuletajatest on ühel või teisel hetkel olnud seotud mõne suurema kirjandusliku kooslusega. Kui sajandialgu- se eesti kirjandust ei anna ette kujutada ilma Noor-Eesti ja Siuruta, siis ka vahetult enne 20. sajandi lõppu toimus eesti luules suur murrang, mil

1998. aastal tekkis hulgaliselt kirjanduslikke rühmitusi nagu Erak- kond ja NAK Tartus ning TNT Tallinnas. Aga rühmituste suurele rollile on olemas ka võimas, omamoodi romantiline vastu- kaal – üksikud säravad autorid. Sellise loojatüübi parimad näited pärinevad nõukogude ajast, mis seadis esiplaanile kollektivismi ja püüdis igasugust eripära ja valitsevast mudelist kõrvalekaldu- mist maha suruda.

Artur Alliksaar (1923–1966)

ja **Juhan Viiding** (1948–1995)

olid kahekordselt erakordsed luuletajad. Nad paistsid oma ajas silma nii sellega, mida ja kuidas nad kirjutasid, kui ka sellega, kuidas nad elasid. Mui- dugi – üks on teisega seotud, isiksuse silmapaistvus tuleneb te- ma loomingu värskusest. Alliksaare elu oli dramaatiline – pärast Eesti okupeerimist oli ta metsavend, seejärel saadeti

asumisele Siberisse, kust ta 1958. aastal loa- ta tagasi Eestisse tuli. Temast sai Tartu bo- heemlaselu üks keskseid tegelasi; mees, kel- le teoseid ei avaldatud, aga kelle isik oli väga mõjuvõimas. Ta luges oma luuletusi Tartu

Juhan Viiding (kirjanikunimega Jüri Üdi) oli näitleja, luuletaja ja näitekirjanik. Viiding avaldas oma luulet umbes kümmekond aastat Jüri Üdi nime all, hiljem loobus pseudonüümist. Ühes nimevahe- tusega muutus ka luulekeel.

kohvikutes ning sellel oli suurem mõju kui paljudel tolle- aegsetel teostel. Esimene Alliksaare luulekogu „**Olematus võiks ju ka olemata olla**” ilmus alles pärast tema surma, 1968. aastal.

Juhan Viiding oli ehk Alliksaarest värvikamgi kuju, inime- sena seltskondade teravmeelne hing, loojana julge omapäi kõndiv kass. Kuna ta õppis näitlejaks ja töötas aastaid Eesti Draamateatris, oli ta tuntud väga hea luule esitajana. Paljud tema tekstid olid justkui laulmiseks loodud. Viidingu värvikas isiksus lisas tema loomingule elus suurema dramaatilise varjundi, mistõttu on temast saanud ühiskondlikest oludest alati kõrgemale tõusva luuletaja- isiksuse võrdkuju.

Aga kas on ühisosa ka Alliksaare ja Viidingu loomingul? Kummaline küll, et sellele saab vastata jaatavalt. Samas kannab mõlema tekste täies- ti selgelt äratuntav ja eripärane hää. Alliksaar ammutas inspiratsiooni arbutatelt – tema pärandi tuntuma osa moodustavad rütmilis-riimilised ja keelemeisterlikud luuletused nagu „Aeg”, mille avaread „Ei ole paremaid, halvemaid aegu ...” kõlavad tuttavalt ilmselt paljudele. Kuid Alliksaar oli liiga iseteadlik, et ainult selles voolusängis liikuda, samavõrra vaimustus ta vabavärsist, mille üle käisid 1960. aastatel tulised vaidlused. Tema luules paistab eelkõige silma sürrealismi ja vabade seoste mõju. Mõttelisi para- dokse sidus Alliksaar keelelise mängulisuse ja leidlikkusega, kus sisulised seosed võisid tekkida sõnade sarnasest kõlast. Sedasi sündisid tekstid, mis kõlasid ühtaegu tõepäraselt ja vastuoluliselt – ja valitsevale nomenklatuu- rile vastuvõetamatult.

Juhan Viiding armastas oma luules samuti mängu ja kõikvõimalikke para- dokse, kuid Viiding viis mängud Alliksaarest palju kaugemale. Esiteks mängis ta oma identiteediga. On raske öelda, kas **Jüri Üdi** tuleks nimetada Juhan Viidingu **pseudonüümiks**, selleks on Üdi looming liiga suveräänne ja iseseisev. Üdi mõjub nagu omaette isiksus – irooniline ja artistlik kuju, kellele keel pole enam väljendusvahend, vaid väljendusviis. Üdi armastas vahetada ühe luuletuse piires keeleregistreid ja tähenduslikke varjundeid, mistõttu mõnigi tema tekst võib mõjuda ühtaegu humoorikalt ja nukralt. On tähelepanuväärne, kuidas tema luuletuste vormiline rangus on vastuolus sõnumi sisemise liikuvuse ja vabadustundega.

Alliksaart ja Viidingut ühendab eelkõige suhe emakeelega. Nad olid tõeli- sed keelemeistrid, kes löid luuletusi, mis olid ühtaegu vormiliselt säravad ja sõnumilt tihedad. Nad leidsid riimid ja kõlad, mis luuletuseks moodustudes tekitavad lugejas tunde, et sõnad, mida luuletuses kasutatakse, ongi mõel- dud selle konkreetse teksti jaoks. Selline jäljendamatu poeetiline maailm ei kaota ajas oma mõju. Tõeline originaalsus ei kahvatu ka ajal, kui kõik taha- vad originaalsed olla.

Artur Alliksaar, „Olematus võiks ju ka olemata olla”. Loomingu Raamatukogu, 1968, 9/10.

Artur Alliksaar oli eesti luuletaja, näitekirjanik ja tõlkija. Alliksaare biograafia on korralikult uurimata. Ta oli 1960. luules üks julgemaid keeleuundajaid. Eluajal tema loomingut ei avaldatud, kuid ta oli tuntud kirjanduslikes ringkondades ja mõjutas paljusid oma kaasaegseid.

A. H. TAMMSAARE
Tõde ja õigus I

(katkend romaanist)

/.../

Tegemise all mõistis Andres ikka mõnda toimetust või mängu, kus oli vaja jõudu pingutada, joosta ja hüpata, nii et särk seljas liimendas. Et tal üksinda igav hakkas, siis sundis ta Indrekut kaasa tegema. Enamasti heitis see venna tahtmisele alla. Aga ema juuresolekul oli ta palju iseteadvam ja julgem, tahtes nagu siin kõike alandust maha pesta, mis ta metsas vanemalt vennalt pidi kannatama. Kui siis Andres täna lõpuks sinnamaale läks, et ta Indrekul mütsi peast kahmas, sellele peoga mulda sisse pani, et ta raskem oleks, ja ta siis kaugele kartulisse viskas, kaotas Indrek igasuguse kannatuse. Tema näojooned kiskusid imelikult kokku ja hambad krigisesid suus, kui ta maast paraja kivi kahmas ja otse pimesi sellega Andrese pihta virutas. Aga see kui tugevam oli julge, rahulik ja leidlik. Niipea kui nõrgem oma kivi minema saatis, laskis vanem vend kartulimullale kõhuli ja kivi lendas täie hooga temast üle emale külje peale, kes Andrese selja taga kummargile maa seest kartuleid kaapis. Andres naeris, sest ta ei pannud alguses tähelegi, et Mari oli hingetult kartulikorvile värskel mullale langenud. Indrekul lõi silmade eest kõik mustaks, pilkases pimeduses sähvisid ainult mingisugused kiudpeened palavad välgud.

„Kas said külge?“ küsis Andres temalt pilkavalt.

See küsimus tõi Indrekule aru tagasi. Nähes, et ema enda korvi najale juba istukile ajab, tormas ta meeletuna Andrest mööda ema juurde ja hakkas karjuma. Ema oigas ja aietas. Indrek viskles tema ees kramplikes tõmmetes, nägu vastu mulda. Nähtavasti ei sõandanud ta ema puutuda.

„Mis su arus ometi on?“ lausus ema viimaks pojale.

„Tahtsin ju Andresele, tema kiusas,“ nuuksus poiss hingetult.

„Ja sina seal,“ pöördus ema nüüd Andrese poole, kes seisis eemal longus peal, „kas sul häbi ei ole väiksemat ühtepuhku kiusata. Mis sa tast tahad?“

Mari katsus end üles ajada, aga ei võinud: valus oli. Tõusis viimaks põlvili ja tahtis hakata nõnda kartuleid võtma, sest aega viita polnud võimalik. Nüüd sai Indrek niipalju julgust, et kargas maast ja langes emale kaela.

„Ai, ai, ai!“ karjus Mari. „Sa teed mulle haiget!“

Jällegi langes poiss maha, aga seekord surus ta oma näo ema mullasesse rüppe. Nüüd ei saanud see midu, kui pidi poja sasis ja pulstunud juukseid silitama.

„Kus su müts on?“ küsis ta poisilt.

„Andres pani mulda täis ja viskas kartulisse,“ nuuksus Indrek.

„Ah siis sellepärast,“ lausus ema. „Sa mu vaene, vaene poiss, mis sa küll pead kannatama,“ rääkis ema haletsevalt poisi pead silitades. Silmad tulid omal vett täis, nii et kõrvaltvaataja arugi poleks saanud, kes kummagile haiget teinud, kas poeg emale või ema pojale. Raske oligi mõista, kumma valu praegu suurem ja sügavam, sest kui ema kannatas saadud hoobi ja oma poja alanduse pärast, siis tuli poisil nii painajalikult elavalt meelde, kuidas ema kord vimmas pihaga oli seisnud keset õue isa ees, pool haokubu süles. Kivi-ga viskamise tagajärjel tundus poisile äkki, nagu poleks ka tol korral mitte isa emale haiget teinud, vaid tema ise, kuigi ta lamas ema jalge ees. Mingisugusel imelikul viisil ühendas ta need kaks sündmust ja kannatas mitmekordselt.

/.../

II osa

(katkend)

„Ma ütlesin juba ammu,“ rääkis emand Vaarmann, „et ei tea, kas preili Maurus hakkab õige surema või, et ta nii uhkesti ja toredasti käib ja et ta mulle nii hirmus meeldib. Kui ta kevadel kodus käis, jäin ma alati uulitsal seisma ja vahtisin talle järele, nagu näeksin teist viimast korda. Ja eks näinudki – suri teine kaugele võõrale maale, kus polnud omakseid ega kedagi. Nii see on nende uhkete ja toredatega, kui see on jumala tahtmine.“

„Jumala tahtmine,“ kordas Indrek mõnitavalt, sest emand Vaarmanni sõnad ärritasid teda.

„Kuis siis midu, ikka jumala tahtmine,“ kinnitas emand Vaarmann. „Nagu minugi Molli – tema kohe pidi nõnda selle venelasega, ei sörmuseid ega kedagi, muud kui hakka elama. Mina olin vastu, tema ise oli vastu, aga see pidi kohe nõnda olema. Jumal oli seda nõnda pand, sõnad peale lugend.“

„Jumalat pole olemaski,“ ütles Indrek nüüd.

„Mis te hullu juttu ajate,“ vastas emand hirmunult.

„See pole hull jutt, vaid sula tõsi,“ seletas Indrek. „Mujal ilmas teatakse seda juba ammu, sest seal on rohkem haridust ja õigust, ainult meie siin Venemaal oleme ajast maha jäänud. Kui inimesed kõik haritud saavad, siis ei usu enam keegi jumalat. Seda ütlesin härra Maurusele, ütlen teile ja ütlen kõigile, sest see on tõsi.“

„Kuula imet, või jumalat ei olegi,“ lausus emand Vaarmann ja lisas siis: „Aga Jeesus Kristus on ikka.“

„Ei, ka Kristust ei ole,“ ütles Indrek armutult.

JORGE LUIS BORGES

Aleph

(Katkend romaanist)

/.../

Nüüd jõuan oma jutustuse sõnulseletamatu keskpunkti juurde; siit algab minu kui kirjaniku meeleheide. Iga keel on sümbolite tähestik, mille kasutamine eeldab kõigi kõnelejate ühist minevikku. Kuidas anda teistele edasi Alephi lõpmatust, mida minu arglik mälu vaevalt suudab hõlmata? Analoogilisse transsi langenud müstikud kasutavad rohkesti igasuguseid võrdkujusid: jumalikkuse märkimiseks räägib keegi pärslane ühest linnust, mis mingil viisil on kõik linnud; Alanus de Insulis kerast, mille keskpunkt asub kõikjal ja ümbermõõt mitte kuskil; Hesekiel nelja näoga inglisi, kes üheaegselt vaatab itta ja läände, põhja ja lõunasse. (Ma ei meenuta noid kujuteldamatuid analoogiaid mitte ilmaaegu; nad on kuidagi Alephiga seotud). Võib-olla kunagi jumalad ei keelagi mul leidmast täpset võrdkujut, kuid käesolevasse kirjeldusse on kahtlemata sünenud literatuursust, võltsi. Pealegi on põhiprobleem lahendamatu: see on lõpmata hulga kas või osalinegi loendamine. Tol hiiglaslikul hetkel nägin ma miljoneid meeldivaid ja koletuid asju; miski ei rabanud mind nii kui asjaolu, et kõik nad asusid ühes ja samas punktis, ilma et oleksid üksteise peale asetunud või läbi paistnud. Kõik, mida mu silmad nägid, oli üheaegne: kirjeldus seab nad järgnevusse, sest selline on ka kõne. Üht-teist ma siiski püüan talletada.

Trepiastme ülemises otsas paremal pool nägin väikest, peaaegu talumatult kiirgavat ringi. Algul arvasin, et ta pöörleb, siis aga taipasin, et liikumine on illusioon, mida tekitavad tema sisemuses toimuvad peadpöörivad vaatamängud. Alephi läbimõõt on kaks või kolm sentimeetrit, kuid seal sees oli kogu kosmiline ruum, ilma et selle mõõtmeid oleks vähendatud. Iga asi (näiteks peegliklaas) oli seal lõpmatu hulk asju, sest ma nägin selgesti kõiki universumi punkte. Nägin tihedasti asustatud merd, nägin koitu ja loojangut, nägin mõlema Ameerika tohutuid rahvahulki, nägin lagununud labürinti (see oli London), nägin enda lähedal arutult hulgal silmi, mis mind vahtisid nagu peeglist, nägin kõiki meie planeedi peegleid ja ükski neist ei peegeldanud mind, nägin kuskil Soleri tänava tagaõuel neidsamu kiviplaate, mida ma kolmkümmend aastat tagasi olin näinud ühe maja eeskojas Fray Bentoses, nägin marjakobaraid, lund, tubakat, metallimaagi sooni, veeauru, nägin ekvaatoriaalalade kumeraid kõrbeid ja iga liivatera neis, nägin Invernessis naist, keda ma iial enam ei unusta, nägin tema sasijuukseid, uhket keha, nägin rinnavähki, nägin kõnniteel kuivanud mulla ringi, kus kunagi oli kasvanud puu, nägin ühes Adrogué' villas Pliniuse ingliskeelse esmatõlke eksemplari, mille on teinud Philemon Holland, hetkeks nägin iga tähte ja iga lehekülge (poisina panin alati imeks, et suletud raamatus tähed öö jooksul

segamini ei lähe ja ära ei kao), nägin tänast ööd ja tänast päeva, nägin päikeseloojangut Querétaros, milles näis peegelduvat ühe bengali roosi värv, nägin oma magamistuba, kus polnud kedagi, nägin Alkmaaris ühes kabinetis gloobust kahe peegli vahel, mis seda lõpmatuseni paljundasid, nägin lehvivate lakkadega hobuseid koidu ajal Kaspia mere rannal, nägin kellegi labakäe peenikesi luid, nägin lahingust eluga pääsenud mehi, kes saadavad postkaarte, nägin Mirzapuri kaupluse vitriinis hispaania mängukaartide pakkid, nägin üksikuid sõnajalgade kõveraid varje talveaia põrandal, nägin tiigreid, kolbe, piisoneid, merelaineid ja sõjavägesid, nägin kõiki maa peal elavaid sipelgaid, nägin üht pärsia astrolaabi, nägin ühes kirjutuslaua sahtlis (ja käekiri pani mind võpatama) uskumatult nilbeid ja üksikasjalisi kirju, mis Beatriz oli saatnud Carlos Argentinole, nägin jumaldatud hauasammast Chacarita kalmistul, nägin koletut reliikviat, mis kunagi oli olnud nii kaunis Beatriz Viterbo, nägin oma tumeda vere ringlemist, nägin armuühendust ja muutumist surma läbi, nägin Alephit läbi kõigi punktide, nägin Alephis maakera ja maakeras Alephit, ja veel kord maakera Alephis ja Alephit maakeras, nägin oma nägu ja sisikonda, nägin sinu nägu ja ma tundsin peapööritust ja ma nutsin, sest minu silmad olid näinud seda salajast ja oletatavat eset, mille nime inimesed kuritarvitavad, kuigi ükski inimene pole seda näinud: kujuteldamatut universumit.

/.../

(Tõlkinud Ott Ojamaa)

KIRJANDUST ARVUDES

1900	Surn Friedrich Nietzsche ja Oscar Wilde
1901	Thomas Manni romaan „Buddenbrookid“ Antakse esimene Nobeli kirjandusauhind, mille saab kirjanik Sully Prudhomme
1902	Sünd Halldór Laxness Surn Émile Zola Arthur Conan Doyle'i krimiromaan „Baskerville'ide koer“ Nobel: Theodor Mommsen
1903	<i>Guillaume Apollinaire kasutas esmakordselt terminit sürrealism.</i> Sünd Eric Arthur Blair (kirjanikunimega George Orwell) Nobel: Bjørnstjerne Martinus Bjørnson
1904	1905. aastal 22. jaanuaril algab Sankt-Peterburgis revolutsioon Verise Pühapäeva sündmustega. 17. oktoobril võetakse vastu nn oktoobri-manifest , millega laiendatakse Venemaa Keisririigi elanike kodanikuvabadusi. Eestis tähendab Venemaal alguse saanud revolutsioon sama-moodi rahvarahutusi: talupojad ei ole rahul mõisnike omavoli üle rendi- ja maakasutamise tingimuste kehtestamisel. Karistusoperatsioonide käigus (1905–1906) lastakse maha 300 inimest, 600 saab ihunuhtlust.
	1905. aasta sündmusi kirjeldab A. H. Tammsaare oma „ Tõe ja õiguse “ 3. osas.
Sünd Heiti Talvik	Sünd Alejo Carpentier Surn Anton Tšehhov Nobel: Frédéric Mistral, José Echegaray y Eizaguirre
1905	Sünd Daniil Harms Nobel: Henryk Sienkiewicz
1906	Sünd Samuel Beckett Nobel: Giosuè Carducci
1907	Venemaal saab kirjandusvooluna alguse akmeism Nobel: Rudyard Kipling
1908	Sünd Mika Waltari Nobel: Rudolf Christoph Eucken
1909	Esimene futurismi manifest („Loomise ja futurismi manifest“), koostaja Filippo Marinetti. Imażismi esiletõus Jack Londoni romaan „Martin Eden“ ja Maurice Maeterlincki näidend „Sinilind“ Nobel: Selma Lagerlöf
1910	Alguse saab akmeism. Ekspressionismi esiletõus Teine futurismi manifest, koostaja skulptor Umberto Boccioni Nobel: Paul von Heyse
1911	Sünd Czesław Miłosz ja William Golding Nobel: Maurice Maeterlinck